

Σοσιαλισμός και Κουλτούρα: μια σημαίνουσα σύνθεση στην πολιτική θεωρία του νεαρού Gramsci.

“Σε μερικές περιπτώσεις είναι πιο τιμητικό ν’ αφήσει κανείς τον εαυτό του να τον παρασύρει ένα πάθος, έστω και παράλογο, που να προέρχεται πάντως από μια μεγάλη αγάπη, παρά να συγκρατηθεί. Για τους νέους αυτό είναι ακόμα πιο αληθινό γιατί δεν μπορεί κανείς να’ χει μεγάλη εμπιστοσύνη σ’ ένα νέο που συνεχώς λογικεύεται. Η γνώμη μου είναι πως ένας τέτοιος νέος δεν αξίζει και πολλά πράγματα!”

(Φ. Ντοστογιέφσκι, Αδελφοί Καραμαζόφ)

1. Αντί προλόγου: παρελθόν και παρόν, μέσα και σκοπός ενός σημαίνοντος στοχαστή.

Αποτελεί σταθερό σημείο της γραμμισιανής βιβλιογραφίας και άρθρογραφίας η διάκριση ανάμεσα στον Gramsci της νιότης και στον Gramsci της φυλακής. Δεν πρόκειται για έναν αυθαίρετο διαχωρισμό· δεν είναι πράγματι δύσκολο να τεκμηριωθεί μια τέτοια διάκριση μέσα από το ίδιο το έργο του Ιταλού στοχαστή. Η απολυτοποίηση, ωστόσο, των διαφορών του Gramsci των συμβουλίων και του λενινιστή Gramsci οδήγησε συχνά στην αποσιώπηση του ουσιώδους: του στοιχείου, δηλαδή, της συνέχειας ανάμεσα στο νεαρό και στον ώριμο Gramsci. Πρόκειται, βέβαια, για μια συνέχεια που αναγνωρίζεται όχι αυστηρά στο πεδίο της επιστημονικής σκέψης, αλλά σε αυτό της βιοματικής ύπαρξης, της αγωνίας και του αγώνα ενός ανθρώπου για την πραγμάτωση του Σκοπού, ενός σκοπού κοινού σε όλες τις φάσεις της ζωής του.

Ποιό νόημα έχει, όμως, σήμερα να μιλά κανείς για σταθερό προσανατολισμό στο ραγδαία κινούμενο και εξελισσόμενο κόσμο μας; Ποιό νόημα έχει, άραγε, να συνδέει κανείς τον προβληματισμό του με τη μελέτη της γραμμισιανής αναζήτησης της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν η Ιστορία δείχνει να ποδοπατά στο διάβα της όχι μόνο καθεστώτα, αλλά και οράματα; Ψυχικές εμμονές ίσως, νοσταλγία για τα χρόνια μιας νιότης που πέρασε ανεπιστρεπτί, η κρυφή γοητεία του να ζεις στο περιθώριο, η ελπίδα που δε θα σβήσει παρά μόνο μαζί με την ύπαρξη; Ίσως όλα αυτά μαζί, αλλά και πολλά άλλα με κάνουν να στρέψω ξανά το βλέμμα στο νεαρό Gramsci της δικής μου νεότητας, στον Gramsci του *Il Grido*

Ο Α. Χρύσης είναι Διδάκτωρ. Πολιτικών Επιστημών και διδάσκει Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

del Popolo, που θα μπορούσε, θαρρώ, με δύναμη σκέψης και ψυχής να αρθρώσει τα λόγια του Γερμανού φιλοσόφου:

“Επιθυμώ να σκέπτομαι ελεύθερα, σύμφωνα με ένα σκοπό επιλεγμένο ελεύθερα, και αυτή η βούληση, ως η θεμελιώδης αιτία που δεν προσδιορίζεται αποκαμιά άλλη ανώτερη, πρέπει να κινήσει και να διαμορφώσει πρώτα το σώμα μου και μέσα από αυτό τον κόσμο που με περικυκλώνει [...].

Το σύστημα της ελευθερίας δίνει ζωή στην καρδιά μου· το αντίθετο σύστημα την εκμηδενίζει και τη σκοτώνει. Να στέκομαι εκεί ψυχρός και νεκρός και απλά να κοιτώ σαν καθρέπτης αδρανής τις μορφές που διαβαίνουν - να μια ύπαρξη ανυπόφορη για μένα, που την περιφρονώ και τη θεωρώ αξιοθρήνητη[1]”

2. Από το δρόμο της συνείδησης προς ένα εσωτερικό ορισμό της κουλτούρας.

Ήταν στις 29 Ιανουαρίου 1916, ένα περίπου χρόνο πριν η Ρωσία παραδοθεί στη δίνη της Επανάστασης, όταν ο νεαρός Antonio Gramsci δημοσιεύει στο *Il Grido del Popolo* ένα σύντομο άρθρο με θέμα: “Σοσιαλισμός και Κουλτούρα”[2] Δεν θα αναζητήσω εδώ τα ειδικότερα αίτια που τον ώθησαν στη συγγραφή αυτού του κειμένου[3] Θα αρκεσθώ στην υπογράμμιση του γεγονότος ότι για τον Ιταλό στοχαστή του 1916 η κουλτούρα αναδεικνύεται σε κρίσιμη προϋπόθεση για την πραγμάτωση του σοσιαλιστικού οράματος και την προσέγγιση της κομμουνιστικής κοινωνίας· προϋπόθεση, μάλιστα, όχι λιγότερο σημαντική ούτε ευκολότερη στην κατάκτησή της και από αυτή ακόμη την αλλαγή των όρων ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής.

Ποιά είναι όμως η κουλτούρα, την οποία ο Gramsci θεωρεί *conditio sine qua non* για την επαναστατική ανατροπή της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας; Όρος πολύσημος, ιστορικά φορτισμένος, αντικείμενο έντονων φιλοσοφικών, και όχι μόνον, αντιπαραθέσεων, απαιτεί, σύμφωνα με τον Gramsci, έναν επαναπροσδιορισμό, τέτοιον που να καθιστά επιτέλους συμβατή την κουλτούρα όχι με αυτό που υπάρχει και αργοπεθαίνει, αλλά με εκείνο που, έστω και ελώδυνα, κυοφορείται, χωρίς να έχει ακόμη γεννηθεί.

Επιχειρώντας, λοιπόν, έναν κριτικό επαναπροσδιορισμό της κουλτούρας, στο φως μάλιστα του ποθούμενου και επικείμενου κομμουνιστικού εγχειρήματος, ο Ιταλός επαναστάτης ξεκινά με μιαν άρνηση πολλαπλά σημαντική:

“Πρέπει να αποβάλουμε τη συνήθεια και να παύσουμε να αντιλαμβανόμαστε την κουλτούρα σαν εγκυκλοπαιδική γνώση, όπου ο άνθρωπος θεωρείται μόνο σαν ένα είδος δοχείου για γέμισμα και σίβαγμα εμπειριών δεδομένων και ανεπεξέργαστων και ασύνδετων γεγονότων, τα οποία πρέπει ο ίδιος να αρχειοθετήσει στο νου του, όπως στις στήλες ενός λεξικού, για να μπορέσει στη συνέχεια σε κάθε ευκαιρία να απαντήσει στα διάφορα ερεθίσματα του εξωτερικού κόσμου[4]”

Πρόκειται για μια άρνηση ιδιαίτερα σημαντική· αυτό που ουσιαστικά αρνείται ο Gramsci, προκειμένου να φθάσει σε μια νέα αντίληψη της κουλτούρας,

είναι η εξωτερική και σχηματική διάκριση ανάμεσα στον πομπό και στον δέκτη της κουλτούρας· αρνείται, με άλλα λόγια, μια μηχανιστική διάκριση παιδαγωγού και παιδαγωγούμενου. Αναζητεί, αντίθετα, μια βαθύτερη, μια εσωτερική πορεία του υποκειμένου προς τη γνώση του ίδιου του εαυτού του και του περιβάλλοντός του. Η κατάκτηση της κουλτούρας αναδεικνύεται έτσι σε κάτι πολύ διαφορετικό από μια τυπική και άψυχη μεταβίβαση γνώσεων. Η κουλτούρα ως διαδικασία μόρφωσης του ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου προϋποθέτει τη στροφή του υποκειμένου προς το ίδιο του το εγώ, πολύ περισσότερο, παρά προς τον παιδαγωγό. Ένα ριζικό άνοιγμα προς την αυτογνωσία, μια αποφασιστική μετατόπιση της οπτικής μας από τον εξωτερικό προς τον εσωτερικό κόσμο είναι το διακριτικό στοιχείο μιας ανατρεπτικής κουλτούρας προς την οποία μας προσανατολίζει ο νεαρός Gramsci. Σε μια τέτοια δυναμική, όπως θα υποστηρίξω πιο κάτω, ο διανοούμενος-παιδαγωγός δε μεταδίδει γνώσεις, αλλά εμπνέει.

Με αυτή την έννοια, ο Antonio Gramsci αρνείται, πράγματι, μια κυρίαρχη άποψη της εποχής του, αλλά και της δικής μας εποχής, περί κουλτούρας, οι κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της οποίας με χαρακτηριστική διαύγεια καταγράφονται από τον ίδιο τον Ιταλό στοχαστή[5]. Ο ορισμός της κουλτούρας ως ψυχρής μεταβίβασης εμπειρικών δεδομένων χρειάζεται μόνο και μόνο για να δημιουργεί ένα στρώμα “κατ’ επίφασιν” διανοουμένων, που, με τον ένα ή άλλο τρόπο συντελούν στην ιδεολογική αναπαραγωγή μιας βαθύτατα εξουσιαστικής κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας.

Σε αντίθετη κοινωνική και πολιτική κατεύθυνση οδηγεί, ωστόσο, η γκραμμασινή αντίληψη της κουλτούρας. Καρπός μιας εσωτερικής πορείας του ανθρώπου, η κουλτούρα αποδεικνύεται για τον Gramsci κάτι πολύ διαφορετικό:

“Είναι οργάνωση, πειθαρχία του εσωτερικού μας εγώ. Είναι η αυτοκυριαρχία της προσωπικότητας, είναι κατάκτηση της ανώτερης συνείδησης, χάρη στην οποία φθάνουμε στην κατανόηση της αξίας και της θέσης μας στην ιστορία, της πραγματικής λειτουργίας μας στη ζωή, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων μας[6]”

Συγκρούεται, λοιπόν, αποφασιστικά ο νεαρός Gramsci με την κατεστημένη αντίληψη περί κουλτούρας, μια αντίληψη που έρχεται να απορροφήσει και να υποτάξει μέσα στο μαγικό κόσμο του τεχνικού πολιτισμού - και σήμερα πια σε αυτόν της πληροφορικής και των ηλεκτρονικών υπολογιστών - κάθε δυναμική και ανατρεπτική μονάδα.

Το στοιχείο, όμως, το οποίο θα ήθελα στο σημείο αυτό να υπογραμμίσω και να σχολιάσω “εν συντομία” είναι ότι στη σύγκρουση αυτή ο Gramsci δεν είναι μόνος. Μας δίνεται έτσι η δυνατότητα να συνδέσουμε τη δική του προσέγγιση της κουλτούρας με σημαντικές προ-μαρξιστικές φιλοσοφικές “στιγμές”, η μέχρι σήμερα αγνόηση, παραχάραξη ή υποτίμηση των οποίων τόσο οδυνηρά επέδρασε στην ιστορία του ίδιου του μαρξισμού.

Πράγματι, η ανακάλυψη του εγώ μέσα από την (αυτο)κριτική, για την οποία

κάνει λόγο ο νεαρός Gramsci ως περιεχόμενο και σκοπό της κουλτούρας - παραπέμποντας στον μεγάλο ρομαντικό Novalis[7] - αντλεί ουσιαστικά τη δύναμή της, συνειδητά ή ασυνειδητά, από την κλασική αρχαιοελληνική αρχή της εσωτερικής καλλιέργειας του εγώ με προορισμό την αυτογνωσία. Με αυτή ακριβώς την έννοια, η γκραμισιανή ανακάλυψη του εγώ, ριζωμένη στο ηρακλείτειο απόσπασμα “εδιζησάμην εμεωυτόν” και στο επίσης αρχαιοελληνικό “γνώθι σαυτόν”, αποτελεί αφετηρία μιας ριζοσπαστικής, αέναα κινούμενης και μετασχηματιζόμενης, ανατρεπτικής κουλτούρας.

Αυτή η σύλληψη της κουλτούρας, εξάλλου, μέσα από μια ουσιαστική στροφή του ανθρώπου προς τον ίδιο του τον εαυτό, όχι βέβαια για να αποκοπεί οριστικά από τους άλλους, αλλά για να συνδεθεί οργανικά μαζί τους σε ένα προωθημένο επίπεδο συλλογικότητας, δεν φέρνει άραγε κοντά - ανεξάρτητα από προθέσεις - τη σκέψη του νεαρού Gramsci στην πράξη του δικού μας Σωκράτη, που με ικανοποίηση υποστήριζε ότι ουδέποτε έγινε δάσκαλος οποιουδήποτε;[8]

“Το να γνωρίζουμε τους εαυτούς μας, γράφει ο Gramsci, σημαίνει να είμαστε οι εαυτοί μας, να εξουσιάζουμε τους εαυτούς μας, να επιβεβαιώνουμε την ταυτότητά μας, να αναδυόμαστε από το χάος και να γινόμαστε φορείς της τάξης, αλλά της δικής μας τάξης, της αυτοπειθαρχημένης αφοσίωσής μας σε ένα ιδανικό [...] Να τα γνωρίζουμε όλα, χωρίς να χάνουμε από την οπτική μας τον τελικό σκοπό, που συνίσταται στη βελτιωμένη γνώση του εαυτού μας μέσα από τους άλλους και των άλλων μέσα από τους εαυτούς μας[9]”

Πόσο κοντά, λοιπόν, στην αρχαιοελληνική πρόσληψη της καλλιέργειας βρίσκεται πράγματι ο νεαρός Σαρδηνός επαναστάτης, μα και πόσο μακριά από μια ψυχρή και άψυχη προσέγγιση της γνώσης, που μεταφέρεται δήθεν από τα έξω στη μέχρι τότε αργούσα συνείδηση των ιστορικών υποκειμένων!

Αυτός, ωστόσο, ο εσωτερικός ορισμός της κουλτούρας προϋποθέτει ακριβώς ότι ο άνθρωπος δεν είναι λευκός πίνακας (tabula rasa), πάνω στον οποίο ο διανοούμενος-παιδαγωγός ή και ο ίδιος ο πολιτικός εξουσιαστής μπορεί να ενεργήσει “κατά βούλησιν”. Αντίθετα, ο άνθρωπος είναι ον πλούσιο σε βιολογικές και πνευματικές δυνατότητες, η αξιοποίηση-καλλιέργεια των οποίων απαιτεί την απενέργεια του ίδιου του υποκειμένου.

Όπως εύστοχα, όμως, έχει εντοπίσει στο σημείο αυτό ο Fichte, προεξαγγέλλοντας ουσιαστικά τη μαρξική αλλά και τη λενινιστική αντίληψη της σχέσης αυθόρμητου-συνειδητού, που τόσο επηρέασε τον ώριμο τουλάχιστον Gramsci, “όλοι οι άνθρωποι έχουν μια αίσθηση της αλήθειας. Από μόνη της, βέβαια, αυτή η αίσθηση δεν είναι αρκετή. Πρέπει να αναπτυχθεί, να αναλυθεί, να γίνει διαυγής, και αυτός είναι ακριβώς ο σκοπός του πνευματικού ανθρώπου. Αυτή η αίσθηση της αλήθειας δεν είναι αρκετή να οδηγήσει τον ακαλλιέργητο άνθρωπο σε όλες τις αλήθειες που χρειάζεται· αλλ’ εφόσον η αίσθηση αυτή δεν έχει φαλακρευθεί [...] είναι πάντα αρκετό να του επιτραπεί να αναγνωρίσει την αλήθεια, αφού κάποιος άλλος τον οδηγήσει σε αυτή[10]”

Με άλλα λόγια η στροφή προς μια εσωτερική αναζήτηση της γνώσης του ατομικού, αλλά και του συλλογικού υποκειμένου, δεν μπορεί να στηριχθεί εξολοκλήρου στην αυτοδύναμη κίνησή τους. Χρειάζεται, ταυτόχρονα, και η δραστηριοποίηση του παιδαγωγού, ενός παιδαγωγού του οποίου η θεωρία και κυρίως η πράξη οφείλουν να στοιχίζονται αρμονικά προς την αντίληψη της κουλτούρας, όπως περιγράφηκε πιο πριν. Ο δρόμος, λοιπόν, που οδηγεί από την ακαλλιέργητη συνείδηση στην βαθύτερη καλλιέργεια και αυτογνωσία μπορεί να διανυθεί μόνο χάρη στη συνδυασμένη δράση του ίδιου του παιδαγωγούμενου και του παιδαγωγού, σε μια κατεύθυνση όμως και με ένα τρόπο ριζικά διαφορετικό από την κατεστημένη αντίληψη της “αφ’ υψηλού” διδασκαλίας και μετάδοσης της γνώσης από την πνευματική αυθεντία προς τους πνευματικά αδαείς

3. Από τους άχρωμους διανοούμενους στους διανοούμενους της επανάστασης.

Αποτελεί αναμφισβήτητη διαπίστωση των αναλύσεων όχι μόνο του νεαρού Gramsci, αλλά και αυτού των *Τετραδίων της Φυλακής*, ότι κάθε τύπος κουλτούρας απαιτεί και έναν αντίστοιχο τύπο διανοουμένων. Ειδικότερα, αυτή η αρνητική μορφή κουλτούρας, που με τόση σφοδρότητα καταγγέλλει ο νεαρός επαναστάτης, χρειάζεται, όπως θα μας πει ο ίδιος, “για να δημιουργεί αυτόν τον ασθενικό και άχρωμο διανοουμενισμό, που κτυπήθηκε αλύπητα από τον Romain Rolland, και ο οποίος γέννησε ένα πλήθος αλαζονικών και άμυαλων, πιο καταστροφικών για τη ζωή της κοινωνίας απ’ ό,τι οι ιοί της φυματίωσης και της σύφιλης για την υγεία και ομορφιά του σώματος”.

Αλλά και σε αυτή την καταγγελία του κατά των ψευτο-διανοουμένων που παρασιτούν και “λάθρα βιούν” σε βάρος του κοινωνικού και πολιτειακού σώματος, ο νεαρός Gramsci δεν είναι μόνος του. Εκ των πραγμάτων, ανακαλεί στη μνήμη μας την επίθεση του φιλοσόφου Πλάτωνα εναντίον των φιλοδόξων της εποχής του που βεβηλώνουν και δυσφημίζουν τη φιλοσοφία στο ίδιο το λαό[11], ανακαλεί στη μνήμη μας τη σφοδρή κριτική του Rousseau εναντίον των κηφήνων-διανοουμένων του Παρισιού, αλλά και την εξίσου σημαντική παρατήρηση του Fichte, σύμφωνα με την οποία, η νόθευση του λαϊκού αισθητηρίου προς την αλήθεια οφείλεται σε ανθρώπους που θεωρούν τους εαυτούς τους πνευματικούς, χωρίς πράγματι να είναι[12].

Αν θέλουμε, λοιπόν, τη διαμόρφωση μιας ατομικής και, πολύ περισσότερο, μιας συλλογικής επαναστατικής κουλτούρας, δεν είναι δυνατόν παρά να αναζητήσουμε ένα νέο τύπο διανοούμενου παιδαγωγού και, κατά συνέπεια, μια νέα παιδαγωγική θεωρία και πράξη. Ωστόσο, μια τέτοια σύνθεση δεν μπορεί να προκύψει “εκ του μηδενός”. Πρέπει να στραφούμε κριτικά και να αξιοποιήσουμε ουσιαστικά τις πιο προωθημένες στιγμές της ίδιας της αστικής κουλτούρας. Γνωρίζει, πράγματι, ο νεαρός Gramsci ότι πριν από κάθε επανάσταση προηγήθηκε πάντα μια μακρόχρονη δραστηριότητα στο πεδίο της κριτικής και της κίνησης των ιδεών[13]. Συνεπώς, λοιπόν, προς τις φιλοσοφικές και μεθοδολογικές αρχές του δεν προχωρεί σε μια αφοριστική αντιμετώπιση των προγενέστερων μορφών

κουλτούρας, αλλά προτείνει μια διαλεκτική ερμηνεία και υπέρβασή τους.

Είναι χαρακτηρισικός από την άποψη αυτή ο τρόπος που αντιμετωπίζει τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, ένα φιλοσοφικό κίνημα που, έστω και έμμεσα, συνετέλεσε αποφασιστικά στην έκρηξη των αστικών επαναστάσεων του τέλους του 18ου και του πρώτου μισού του 19ου αιώνα.

“Η προηγούμενη πολιτιστική περίοδος, γράφει ο Gramsci, μια περίοδος τόσο δυσφημισμένη από πρόχειρους κριτικούς του θεωρητικού λόγου δεν ήταν πράγματι - ή τουλάχιστον [δεν ήταν] εξολοκλήρου - μια επιπόλαιη συγκέντρωση επιφανειακών ψευδοδιανοομένων [...]. Δεν ήταν, δηλαδή, απλά ένα φαινόμενο σχολαστικού και άγονου λογιολατρισμού, όπως αυτού που βλέπουμε σήμερα μπροστά στα μάτια μας, εκτιθέμενου με όλη τη δόξα του στα κατώτερης τάξης λαϊκά πανεπιστήμια[14]”

Δε θα προσχωρήσω σε ένα σχολιασμό αυτού καθαυτού, του τόσο εύλωπτου άλλωστε, γραμμισιανού αποσπάσματος. Θα σταθώ, ωστόσο, στην επισήμανση της δραματικής επικαιρότητάς του.

Εναντίον των πρόχειρων κριτικών στρέφει τα βέλη του ο νεαρός Gramsci, εναντίον δηλαδή εκείνων που αντιμετώπιζαν, στις πρώτες ακόμη δεκαετίες του αιώνα μας, αφοριστικά το επαναστατικό, τουλάχιστον στην αφετηρία του, κίνημα του Διαφωτισμού. Αλλά μήπως στις μέρες μας η φιλοσοφική αντιμετώπισή του είναι σοβαρότερη; Μήπως οι εκπρόσωποι του όψιμου μετα-μοντέρνου σκοταδισμού είναι σε θέση να διακρίνουν την ανατρεπτική, για τα δεδομένα της εποχής της, κουλτούρα του Διαφωτισμού; Είναι άραγε σε θέση οι σύγχρονοι, συνήθως, πρόχειροι κριτικοί του Διαφωτισμού να διακρίνουν ανάμεσα σε αυθεντικούς διαφωτιστές-διανοούμενους και σε όσους επικαλούνταν και επικαλούνται το Διαφωτισμό στα λόγια, για να ακυρώσουν στην πράξη την όποια ριζοσπαστική διάστασή του; Αλλά μήπως η τοποθέτηση του νεαρού Gramsci δε θα έπρεπε να θεωρηθεί ιδιαίτερα διδακτική και για όσους ακραιοφείς “μαρξιστές” σπεύδουν να απορρίψουν κάθε στοιχείο της λεγόμενης αστικής κουλτούρας στο όνομα μιας δήθεν προλεταριακής πολιτιστικής αυθεντικότητας; Επιτέλους, ας σταθούμε κριτικά και υπεύθυνα απέναντι στο σχολαστικό και άγονο λογιολατρισμό, για τον οποίο κάνει λόγο ο Ιταλός επαναστάτης διανοούμενος, και που δυστυχώς σήμερα δεν εκτίθεται μόνο σε κατώτερης τάξης λαϊκά πανεπιστήμια, αλλά και σε νεοπαγή πολιτιστικά κατά τα άλλα, ιδρύματα.

Στο φως της πιο πάνω γραμμισιανής κριτικής, γίνεται πλέον ολοένα και πιο ευδιάκριτος ο διανοούμενος-παιδαγωγός, όπως τον οραματίζεται ο νεαρός Gramsci. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα κατεξοχήν πνευματικό άνθρωπο με υψηλό βαθμό αυτογνωσίας, που έρχεται όχι να μεταδώσει γνώσεις, αλλά να απαλλάξει το νου και την ψυχή των συντρόφων του από το άχρηστο φορτίο και τη σκουριά που έχει σωρεύσει πάνω τους το κοινωνικό, πολιτικό και κυρίως το πνευματικό κατεστημένο της εποχής τους. Το έργο ενός τέτοιου καλλιεργημένου διανοούμενου εμπνέεται, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, από τη ρουσσωική αντίλη-

ψη της αρνητικής διαπαιδαγώγησης (*éducation négative*), που συνίσταται ακριβώς στη διαμόρφωση συνείδησης μέσα από τον παραμερισμό-άρνηση όλων των εμποδίων που παρεμβάλλονται μεταξύ του παιδαγωγούμενου και της όποιας προοπτικής πνευματικής και όχι μόνο χειραφέτησής του[15]

Όπως χαρακτηριστικά μάλιστα σημειώνει ο Πολίτης της Γενεύης, “ο κάτοχος αυτής της επιστήμης [πρέπει να ονομασθεί] μάλλον κυβερνήτης παρά δάσκαλος, διότι σκοπός του είναι λιγότερο να εκπαιδεύσει και περισσότερο να οδηγήσει. Οφείλει να μη δίνει γνώση, αλλά να καθιστά τη γνώση ανακαλύψιμη από τον [ίδιο το] μαθητή[16]”

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ολοκληρώσω αυτή τη μικρή ενότητα με μια ενδιαφέρουσα, πιστεύω, επισήμανση. Το ριζωμα της γκραμισιανής αντίληψης της κουλτούρας στον κόσμο της αρχαιοελληνικής αυτογνωσίας βρίσκει, θαρρώ, το σύστοιχό του στον τρόπο με τον οποίο ο Gramsci του *Il Grido del Popolo* οραματίζεται το ρόλο του διανοούμενου-παιδαγωγού. Πράγματι, η ηρακλείτεια ρήση, σύμφωνα με την οποία, “*ο άναξ ου το μαντεῖον ἐστί το ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλά σημαίνει*”, θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελέσει κατευθυντήρια αρχή για τον γκραμισιανό διανοούμενο, εισηγητή μιας νέας ανατρεπτικής κουλτούρας, αυτόν δηλαδή που, όπως προανέφερα, δε μετα-δίδει γνώση, ἀλλ’ ἐνπνέει την ψυχή του συνοδοιπόρου του και εκ-μαιεύει, όπως θα ήθελε ο Σωκράτης, την αλήθεια μέσα από τα βάθη του ίδιου του του είναι[17]

4. *Επίλογος: η ουτοπία μιας “Διεθνούς του Σοσιαλισμού και της Κουλτούρας”*

Όπως εξαρχής διευκρίνισα, αυτή η σύντομη περιπλάνηση στην γκραμισιανή μελέτη της κουλτούρας δεν έχει αρχαιακό περιεχόμενο· στοχεύει στην ανάδειξη του επίκαιρου και, υπό μια έννοια, διαχρονικού χαρακτήρα της σκέψης του Ιταλού διανοητή στο συγκεκριμένο ζήτημα. Τα σπαράγματα, ωστόσο, μιας τέτοιας διαχρονικότητας εντοπίζονται όχι μόνο στην ανάλυση του προβλήματος, αλλά και στην υπέρβασή του με αφετηρία αυτό που ο ίδιος ο Gramsci “οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλά σημαίνει”.

Με αυτή την έννοια, δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι, στρέφοντας το βλέμμα προς τον κόσμο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, ο νεαρός Σαρδηνός σημειώνει:

“Ήταν μια υπέροχη επανάσταση αυτή ακριβώς η κίνηση του Διαφωτισμού [...]· δημιούργησε ένα είδος ενωτικής πανευρωπαϊκής συνείδησης, μια αστική Διεθνή του πνεύματος, της οποίας κάθε τμήμα ήταν ευαίσθητο στις δοκιμασίες και δυστυχίες του όλου, διαδικασία που υπήρξε η καλύτερη προετοιμασία της αματηρής επανάστασης που ακολούθησε στη Γαλλία[18]”

Πόσο ουτοπική προβάλλει άραγε στις μέρες μας η προοπτική μιας ανάλογης Σοσιαλιστικής Διεθνούς του Πνεύματος, μιας Διεθνούς του Σοσιαλισμού και της Κουλτούρας, δύναμης κρούσης εναντίον του σύγχρονου τεχνολογικού βαρβαρισμού; Έχω την αίσθηση ότι ο γκραμισιανός υπαινιγμός όχι μόνο δεν έχει χάσει τη

σημασία του, αλλ' ακτινοβολεί, και μάλιστα εντονότερα, μέσα στη βαθειά νύχτα που έχει απλωθεί στην ευρωπαϊκή ήπειρο, μα και στον κόσμο ολόκληρο. Αρχεί να προσεγγίσουμε τόσο το σοσιαλισμό, όσο και την κουλτούρα σε όλη τους τη βιωματική και νοηματική πολυσημία, απορρίπτοντας οριστικά τον ψυχρό επιστημονισμό και τον πολιτικό καιροσκοπισμό, που τόσο οδυνηρά έπληξαν το βαθειά ανθρωπιστικό ιδεώδες μιας κοινωνίας χωρίς τάξεις και κράτος.

Σε μια τέτοια προοπτική οι μελλοντικοί διανοούμενοι-παιδαγωγοί, σε πείσμα των λογής-λογής λογίων, ας έχουν στο νου τα σήματα του άνακτα του Δελφικού μαντείου και στην ψυχή το πέραν του λόγου πάθος του νεαρού Gramsci για μια επανάσταση που δεν άρχισε ακόμη.

Σημειώσεις

1. Fichte, *The Vocation of Man*, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1987, σ. 21, 24.
2. Οι παραπομπές στο άρθρο "Σοσιαλισμός και Κουλτούρα" του Antonio Gramsci γίνονται στην ελληνική έκδοση άρθρων του νεαρού Gramsci με τίτλο: Α. Γκράμσι, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα*, Εκδόσεις "Στοχαστής", Αθήνα 1982. Η μετάφραση έχει αναπροσαρμοσθεί σε ορισμένα σημεία με βάση τη θαυμάσια πρόσφατη έκδοση: Gramsci, *Pre-Prison Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
3. Ενδιαφέρων ο ιστορικός συσχετισμός του άρθρου με το θέμα "διαπαιδαγώγηση και κουλτούρα" που απασχόλησε το εθνικό συνέδριο των νεολαίων σοσιαλιστών στη Bologna από 20 ως 23 Σεπτεμβρίου 1912, όπως καταγράφεται στην ελληνική έκδοση, ό.π., σ. 71.
4. Α. Γκράμσι, ό.π., σ. 72.
5. Ο.π., σ. 72-73: "Αυτή η μορφή κουλτούρας είναι αληθινά επιζήμια, ειδικά για το προλεταριάτο. Χρειάζεται μόνο για να δημιουργεί κοινωνικά ακατάλληλους ανθρώπους, ανθρώπους που θεωρούν τους εαυτούς τους ανώτερους από την υπόλοιπη ανθρωπότητα, διότι συσσωρεύσαν στη μνήμη τους μια κάποια ποσότητα γεγονότων και χρονολογιών, που εμφανίζουν με κάθε ευκαιρία δημιουργώντας έτσι ένα φραγμό ανάμεσα στους ίδιους και στους άλλους."
6. Ο.π., σ. 73.
7. Ο.π., σ. 75-76.
8. Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, 21α.
9. Ο.π., σ. 75-76: σύγκρινε επίσης τη γκραμισιανή αντίληψη περί διδασκαλίας, ό.π., σ. 72, με την καίρια ερμηνεία της σωκρατικής διδασκαλίας που επιχειρεί ο Κωστής Παπαγιώργης στο θαυμάσιο φιλοσοφικό δοκίμιό του, *Ο Νομοθέτης που αυτοκτονεί*, Εξάντας, Αθήνα 1988, σ. 81-82: "Μαθαίνω σημαίνει αποστρέφωμαι τον κόσμο για να γνωρίσω τον εαυτό μου - αυτή είναι η σημασία του γνώθι σαυτόν. Διδάσκω συνακόλουθα, δεν πάει να πει ότι μετα-δίδω μιαν έτοιμη αλήθεια που εσωτερικεύεται από το λογικό μέρος της ψυχής του άλλου, αλλά ότι ξυπνώ τη μνημονική δυνατότητα της ψυχής του - αυτό είναι το μυστικό της μαιευτικής τέχνης."
10. Fichte, *Some Lectures concerning the Scholar's Vocation*, όπως περιέχεται στο: Fichte, *Early Philosophical Writings*, Cornell University Press, Ithaca and London 1988, σ. 174.
11. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 499ε κ.επ.
12. Fichte, ό.π., σ. 174.
13. Α. Γκράμσι, ό.π., σ. 74
14. Αυτόθι.
15. Για την έννοια της education negative, βλ. J.J. Rousseau, *Emile or On Education*, Penguin Books, London 1991, σ. 93 κ.επ.

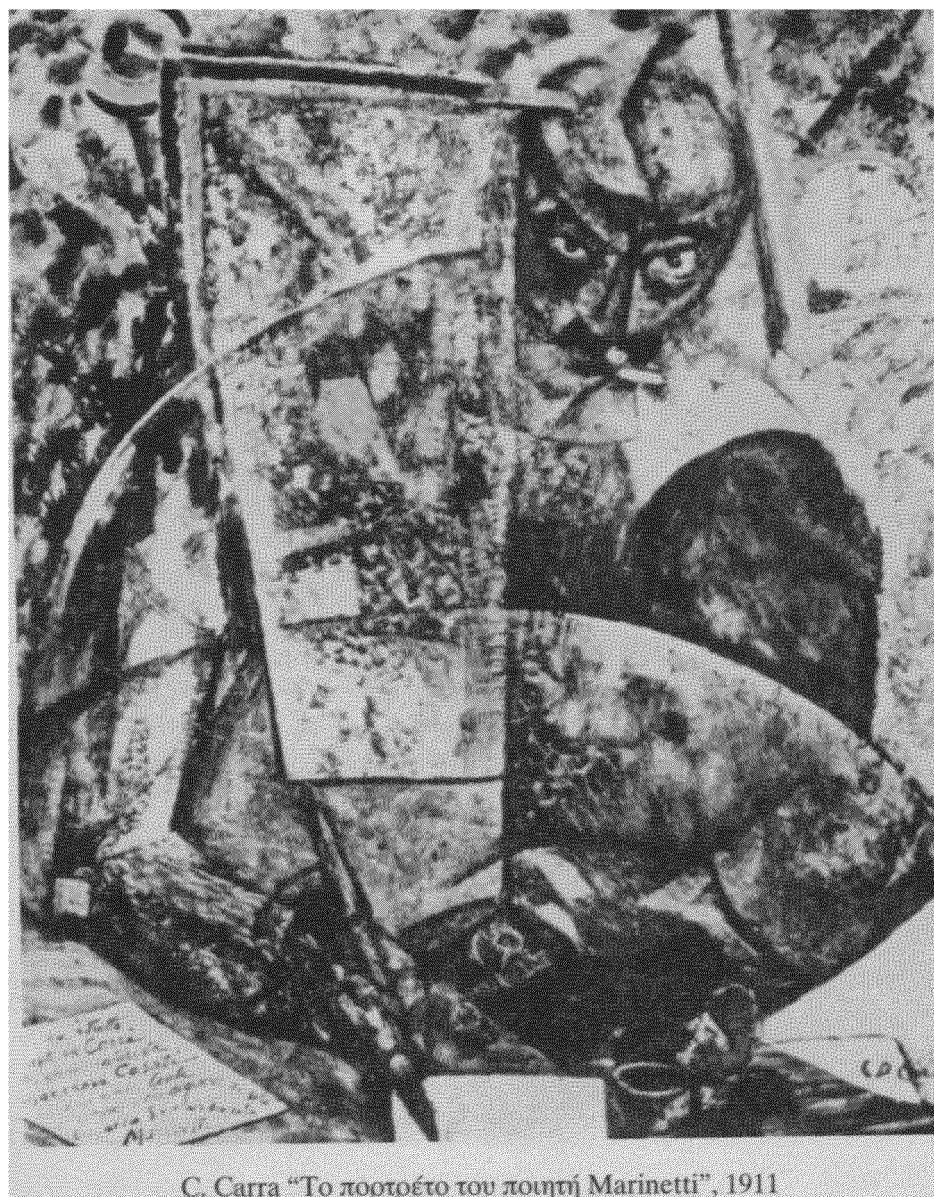
16. Ο.π., σ. 52.

17. Αλλά και ο νεαρός Marx, η προβληματική του οποίου παρουσιάζει ενδιαφέρουσες αναλογίες προς αυτή του νεαρού Gramsci εισηγείται ουσιαστικά μια παρόμοια άποψη, όσον αφορά τον παιδαγωγικό ρόλο του επαναστάτη διανοούμενου: K. Marx, Επιστολή στον A. Ruge, Σεπτέμβριος 1843, όπως δημοσιεύεται στο: K. Marx-F. Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow, τ.3, σ. 145: “Η μεταρρύθμιση της συνείδησης συνίσταται μόνο στο να καταστήσουμε τους ανθρώπους γνώστες της δικής τους συνείδησης, στο να τους ξυπνήσουμε από το όνειρό τους για τους εαυτούς τους, στο να τους εξηγήσουμε το νόημα των δικών τους ενεργειών.” (οι υπογραμμίσεις του ίδιου του Marx).

18. A. Γκράμσι, ό.π., σ. 74-75.

U. Boccioni “Aloχαιετισμός”, 1911

C. Carrà "Το πορτρέτο του ποιητή Marinetti", 1911